

П. І. Мандзик, кандидат юридичних наук,
член-кореспондент Академії адміністративно-правових наук,
науковий співробітник
Науково-дослідного інституту публічного права

ВІКТИМНА ПОВЕДІНКА ЖІНОК-ЖЕРТВ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Стаття присвячена дослідженню окремих аспектів віктимної поведінки жінок-жертв домашнього насильства. Зокрема, розглянуто статистику правопорушень по відношенню до жінок та в сфері домашнього насильства, визначено країни в яких відмічається високий загальний рівень домашнього насильства. Визначено перелік концептуальних основ дослідження віктимної поведінки жінок-жертв домашнього насильства з урахуванням анатомо-фізіологічних, психічних та психологічних рис жінки та їх впливу на поведінку жінки у суспільному житті, що в свою чергу дозволить розробити ефективну систему заходів запобігання перетворення жінки у жертву злочину. Зауважено нормативно-правове поняття та форми домашнього насильства (фізичне, сексуальне, психологічне та економічне насильство), його прояв через окремі види кримінальних правопорушень, зокрема умисне вбивство, погроза вбивством, мордування, тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи та ін. Обґрунтовано вплив патріархального суспільства та його окремих проявів на віктимологічну роль жінки у сім'ї та суспільстві. Обґрунтовано вплив «патріархального суспільства» на стереотипи соціальної ролі жінки, що може стати підґрунтям для толерантного відношення суспільства до проявів домашнього насильства. Розкрито поняття, специфічні риси, форми, чинники віктимної поведінки на основі аналіз таких аспектів, як: індивідуально-психологічні характеристики особи; соціально-психологічні характеристики особи; фізичні та фізіологічні характеристики особи; ситуативні фактори. Охарактеризовано типологізацію жертв злочинних посягань та здійснено класифікацію жінок-жертв домашнього насильства, зокрема визначено такі типи: депресивні суб'єкти; особи схильні до надмірного кохання; особи, які потрапили до «безвихідної ситуації» (; особи, слабкі біологічно; особи з піддатливою поведінкою та безкарність поведінки злочинця; жертви вбивств; жертви звалтувань; жертви нанесення тілесних ушкоджень; пасивні потерпілі; заздалегідь визначені жертви злочинних діянь. Проаналізовано аспекти віктимології гендеру та їх вплив на віктимність жінок.

Ключові слова: жінка-жертва, домашнє насильство, віктимна поведінка.

P. I. Mandzyk. Victim behavior of women victims of domestic violence

The article is devoted to the study of certain aspects of the victim behavior of female victims of domestic violence. In particular, the statistics of offenses against women and in the field of domestic violence were considered, and countries with a high general level of domestic violence were identified. The list of conceptual bases for researching the victim behavior of women victims of domestic violence, taking into account the anatomical-physiological, mental and psychological features of a woman and their influence on a woman's behavior in public life, is defined, which in turn will allow the development of an effective system of measures to prevent the transformation of a woman into a victim of crime. The normative-legal concept and forms of domestic violence (physical, sexual, psychological and economic violence), its manifestation through certain types of criminal offenses, in particular intentional murder, threat of murder, murder, physical injuries of various degrees of severity, crimes against sexual freedom and sexual integrity are noted. persons, etc. The impact of patriarchal society and its individual manifestations on the victimological role of women in the family and society is substantiated. The influence of the «patriarchal society» on the stereotypes of the social role of women is justified, which can become the basis for a tolerant attitude of society towards manifestations of domestic violence. The concepts, specific features, forms, factors of victim behavior are revealed based on the analysis of such aspects as: individual and psychological characteristics of a person; socio-psychological characteristics of a person; physical and physiological characteristics of a person; situational factors. The typology of victims of criminal assaults was characterized and the classification of women victims of domestic violence was carried out, in particular the following types were determined: depressed subjects; persons prone to excessive love; persons who have fallen into a «hopeless situation» (; biologically weak persons; persons with susceptible behavior and criminal impunity; victims of murder; victims of rape; victims of bodily harm; passive victims; predetermined victims of criminal acts. Aspects of victimology of gender and their impact on women's victimization.

Key words: female victim, domestic violence, victim behavior.

Постановка проблеми. Домашнє насильство над жінками у світі має значне розповсюдження, адже за даними ВООЗ та ряду міжнародних організацій кожна третя жінка у світі протягом життя стикається із проявами насильства, а приблизно 736 мільйонів жінок піддається фізичному та сексуальному насильству щорічно [1]. Серед країн в яких відмічається високий рівень домашнього насильства виділяють такі країни, як Ємен, Мексика, Бразилія, Пакистан, Іран, Індія, росія та інші. Відповідно до рейтингу «The best and worst

countries to be a woman» американського журналу National Geographic Україна у 2019 році посіла 105 місце серед країн щодо статусу жінки у суспільстві [2], не зважаючи на те, що в Україні криміналізовано домашнє насильство, скасовано список заборонених професій для жінок, визнано згвалтуванням секс без згоди та ін. Узагальнена Офісом Генерального прокурора України статистика кримінальних правопорушень пов'язаних із домашнім насильством свідчить про те, що у січні-липні 2023 року було обліковано 3948 кримінальних правопорушень пов'язаних з домашнім насильством, з них 3120 справ було направлено до суду [3]. ВООЗ відмічає, що наявність кризових ситуацій у світі збільшує кількість проявів домашнього насильства жертвами яких стають молоді дівчата та жінки [1]. Слід зауважити що кримінальні правопорушення пов'язанні із домашнім насильством носять високий латентний характер, оскільки жертви домашнього насильства часто не повідомляють про вчинення таких діянь. Зокрема, статистика кримінальних правопорушень України у період пандемія COVID-19 та повномасштабних воєнних дії у порівнянні за аналогічний період (січень-липень) 2023 року свідчить про те, що у 2019 році було обліковано лише 467 кримінальних правопорушень, у 2020 році – 2501, у 2021 році – 3020, у 2022 році – 1764 [3].

Рис. 1. Кількість облікованих злочинів пов'язаних з домашнім насильством у 2019-2023 рр. (період січень-липень)

Дослідження проблематики віктимної поведінки жінок-жертв домашнього насильства полягає у визначенні її концептуальних основ з урахуванням анатомо-фізіологічних, психічних та психологічних рис жінки та їх впливу на поведінку жінки у суспільному житті, що в свою чергу дозволить розробити ефективну систему заходів запобігання перетворення жінки у жертву злочину.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Дослідження віктимної поведінки жертв насильства, в т.ч. жінок-жертв домашнього насильства, здійснюють такі науки, як психологія, соціологія, право, медицина, гендерні студії, кримінологія та ін. Серед з науковців які здійснюють свою наукову діяльність в області віктимології гендеру слід відзначити наступних: Д.Батлер (перформативність гендеру); Р.Хасан (гендерна насильницька поведінка); А.Пуркейс (гендерні аспекти кримінальної поведінки); М. Котело-Рамірес (гендерно-орієнтована злочинність); Н. Вестмарленд (насильство в інтимних відносинах); Л.Стід (гендерні аспекти насильства); Р.Бозіч (гендерна насильницька поведінка). У своїх наукових працях типи жертв злочинів досліджували такі науковці, як: О. Джужа, Р.Мендельсон, М. Куць, Д. Рівман, Р.Ф. Спаркс, В. Туляков, Г. фон Хентінг, С. Шефер, О. Юрченко та інші.

При здійсненні даного дослідження ми керувалися науковими здобутками наступних науковців, як Куравська Н.В., Лукеча І.М., Гошків В.В. (гендерні особливості схильності до віктимної поведінки), Чайкіна Н.О. (схильність до віктимної поведінки), Марисюк К.Б. (типи жертв злочинів), Harris Gregory (синдром побитої жінки) та ін.

Виклад основного матеріалу.

Відповідно до норм Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» домашнє насильство – це «діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь» [4]. Домашнє насильство в Україні у 2017 році було криміналізовано, зокрема, ст. 126¹ Кримінального кодексу України закріплює наступне положення «домашнє

насильство, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи» [5].

Формами домашнього насильства виступають фізичне, сексуальне, психологічне та економічне насильство, яке може виражатися через різні типи правопорушень, в т.ч. і кримінальних. Зокрема, жінка, як жертва домашнього насильства, частіше всього стає потерпілою особою у таких кримінальних правопорушеннях, як злочини проти життя, здоров'я, статевої свободи та недоторканості особи. До таких кримінальних правопорушень відносяться: умисне вбивство (ст. 155 Кримінального кодексу України); погроза вбивством (ст. 129 Кримінального кодексу України); мордування, тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості (ст. 299 Кримінального кодексу України); злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (ст.ст. 152-156 Кримінального кодексу України) та ін. [5].

«Толерантне» відношення суспільства та влади окремих країн до проявів домашнього насильства історично обумовлено становленням та розвитком такого типу суспільства як «патріархальне суспільство із патріархальним сімейним укладом». На даний момент у світі існує ряд країн із чітко вираженою патріархальною структурою суспільства – Саудівська Аравія, Афганістан, Іран, Ємен, Пакистан, проте, в деяких розвинутих країнах окремі аспекти патріархального суспільства існують до сих пір, що впливає на соціальну роль жінки та рівень домашнього насильства (наприклад, Італія, США, Великобританія, Ямайка та ін.).

Зокрема, у патріархальному суспільстві соціальна роль жінки визначається широким спектром стереотипів, очікувань, обмежень, гендерних норм та традицій. До таких ролей відносять: «домогосподарка та матір», яка відповідає за побут, виховання дітей та догляд за членами родини; залежність від чоловіка, якого традиційно вважаються «головою сім'ї та годувальником»; обмеження права на освіту, працю, прийняття власних життєвих рішень; виконання репродуктивних обов'язків; соціокультурні обмеження щодо реалізації себе у «традиційно чоловічих» сферах соціального життя (зокрема, у бізнесі, політиці, науці тощо); статевий поділ праці та виконання жінками менш престижних та низькооплачуваних робіт та ін. По відношенню до домашнього насильства рольова поведінка жінок-жертв такого насильства часто обумовлена соціальною роллю жінки у патріархальному суспільстві. Такий кримінологічний підхід до жертви злочину та її поведінки, як рольова віктимологія розглядає жертву через призму соціальних ролей та взаємодію із іншими соціальними акторами, в т.ч. і злочинцем. Рольова віктимологія виділяє соціальну (яка нав'язується жертві шляхом зарахування її до аутсайдерівських соціальних груп) та ігрову (яка має тимчасовий та маніпулятивний характер) роль у віктимологічній поведінці; розкриває роль злочинця та соціальні фактори і статус які вплинули на те, що деякі особи стають злочинцями; соціальні контексти та вплив системи влади на поведінку жертви злочину.

Слід заважити, що тривалий час питання віктимної поведінки здебільшого досліджувалося в межах кримінології та інших галузей права, проте сучасний етап розвитку науки передбачає дослідження даного соціально-парового явища з точки зору психології (соціальної психології, психопатології, психології особистості), культурології, соціології, психіатрії, гендерних студій та ін. наукових галузей. Наприклад, у відповідності до наукової парадигми психології віктимна поведінка трактується, як результат:

- 1) дефіциту емоційного контр'ю із матір'ю (неофрейдизм);
- 2) неправильного подолання криз життєвого циклу людини (єго-психологія);
- 3) суб'єктивних чинників особи, зокрема, біофізичних, соціальних та психологічних властивостей людини (гуманістична психологія);
- 4) «вивченої безпорадності» (позитивна психологія);
- 5) неправильного уявлення про себе та світ (когнітивна психологія) [6, с. 46].

«Віктимна поведінка – це дії або бездіяльність, які спонукають іншу людину до здійснення легковажного, аморального чи противоправного вчинку» [7, с. 179]. Аналізуючи дослідження поняття віктимної поведінки можна зробити висновки, що науковці виділяють такі специфічні її риси:

- суб'єктивна схильність особи до поведінкових актів із негативними для неї наслідками;
- пов'язана із дезадаптацією що призводить до ураження психічного здоров'я;
- здійснення певної діяльності (дій та/або бездіяльності), яка призводить до ситуації в якій людина опиняється в ролі жертви;
- має соціально-психологічну природу та формується на основі негативних поведінкових сценаріїв та ін..

Віктимна поведінка має активну і пасивну форми. Особи у яких відмічається активна форма віктимної поведінки відрізняються агресивністю, стереотипністю мислення, завищеною самооцінкою, брутальністю, егоцентризмом тощо. Для пасивної форми віктимної поведінки характерним для особи є занижена самооцінка, безпорадність, тривожність, гіпервідповідальність, негативне самоставлення та ін.

Віктимна поведінка обумовлена психологічними та психоемоційними (наприклад, тривожність), соціальними, віковими та ситуаційними (наприклад, соціально-психологічний клімат колективу) чинниками.

Дослідження віктимної поведінки зумовлює аналіз таких аспектів, як:

- індивідуально-психологічні характеристики особи (зокрема, особливості мотиваційної та ціннісно-сислової сфери, особливості темпераменту та характеру особи, специфічні емоційні стани – емоційність, нейротизм, підвищена конфліктність та агресивність тощо);
- соціально-психологічні характеристики особи (наприклад, корелятивні анатомо-фізіологічні особливості жінок по відношенню до чоловіків);
- фізичні та фізіологічні характеристики особи;
- ситуативні фактори (стрес, конфлікт).

Віктимологія гендеру це область дослідження, яка характеризує віктимну поведінку з точки зору особливостей гендеру як соціокультурного конструкту. Серед аспектів даної області дослідження можна виділити наступні:

- 1) дослідження впливу насильства, його сприйняття та реакції різних гендерних груп;
- 2) гендерна дискримінація;
- 3) гендерні та сексуальні домагання, надмірна сексуалізація через призму гендеру;
- 4) гендерно зумовлена агресія;
- 5) гендерна культура та сексизм у сприйнятті агресора та жертви;
- 6) вплив патріархальних структур на гендерно зумовлені ролі тощо.

Зауважимо, що характер віктимної поведінки жінок-жертв домашнього насильства також можна розкрити через дослідження загальної типологізації жертв кримінальних посягань. Враховуючи обмежений обсяг даного дослідження розкрити результати детального аналізу типологізації жертв злочинів не уявляється можливим (*ознайомитися можна у відповідних періоджерелах наукових праць дослідників – автор*), тому до прикладу приведемо типи жертв злочинів американського соціолога та кримінолога Б. Мендельсона. Зокрема, автор виділяє наступні типи: Перший тип («Complete Victim»/повна жертва) характеризується тим, що жертва несе мінімальну відповідальність за злочин, її поведінка та вчинки не сприяли злочину, оскільки вона за випадкових обставин стала жертвою злочину. Другий тип («Coadjutive Victim»/співучасник) характеризується тим, що жертва деякою мірою взаємодіяла із злочинцем у формі пасивних чи активних дій для полегшення ним вчинення злочину. Третій тип («Convergent Victim»/конвергентна жертва) характеризується тим, що стиль життя, зовнішній вигляд, особливості поведінки спонукають злочинця до вчинення протиправних дій. Четвертий тип («Manipulative Victim»/маніпулюючи жертва) характеризується тим, що жертва здійснює маніпулювання ситуацією та/або злочинцем для досягнення певної вигоди. П'ятий тип (жертви виключно винні у вчиненні злочинів) характеризується тим, що злочинець вчинив кримінальне правопорушення в стані крайньої необхідності викликаній неправомірними діями жертви. Шостий тип (уявна жертва) характеризується тим, що особа в силу певних психічних захворювань приписує собі якості жертви [8].

Враховуючи дану типологізацію та підходи до виділення типів жертв злочинів можемо наступним чином класифікувати жінок-жертв домашнього насильства:

- депресивні суб'єкти; особи схильні до надмірного кохання; особи, які потрапили до «безвихідної ситуації» (Г. фон Хентінг);
- особи, слабкі біологічно (С.Шефер);
- особи з піддатливою поведінкою та безкарність поведінки злочинця (Р.Ф. Спарк);
- жертви вбивств; жертви згвалтувань; жертви нанесення тілесних ушкоджень (М.Куць);
- пасивні потерпілі (Д.Рівман);
- заздалегідь визначені жертви злочинних діянь (Ю.Юрченко) [8].

Анатомо-фізіологічні особливості жінок потенційно впливають на звички, інтереси мотивації дій, уразливість в конфліктах та під час не передбачуваного насильства та нападу, обмеженість під час вибору поведінки, пристосування до навколишнього середовища [9].

Жінки, які зазнали насильства, в т.ч. і домашнього насилля, характеризуються такими рисами, як: низька самооцінка; гіпервідповідальність за дії злочинця; пасивність; впевненість, що сексуальні відносини можуть стабілізувати стосунки із кривдником загалом; переконаність, що ніхто не може їм допомогти в ситуації домашнього насильства. Окремі науковці виділяють у віктимній поведінці жінок-жертв домашнього насильства синдром «побитої жінки» (психологічний розлад, який виникає у жінок в результаті домашнього насильства [10]) та синдром «вивченої (засвоєної) безпорадності» (стан при якому жінка не робить спроби покращення своєї ситуації, хоча має таку можливість).

Поведінка жінок-жертв жертв домашнього насильства може характеризуватися порушеннями сну, тривожністю, занепокоєнням, хронічним пригніченим станом, схильністю до усамітнення, спробами чи погрозами самогубства, невмінням налагоджувати стосунки з іншими людьми, низькою самооцінкою, афективною патологією, зловживанням наркотиками та алкоголем тощо.

Висновки. Незважаючи на те, що в Україні криміналізовано домашнє насильство, вжито ряд організаційно-правових заходів щодо покращення стану жінок у суспільстві, статистика злочинів пов'язаних з домашнім насильством та злочинів жертвами яких стають молоді дівчата і жінки свідчить що дослідження питання віктимної поведінки жінок-жертв домашнього насильства залишається актуальним.

Формами домашнього насильства виступають фізичне, сексуальне, психологічне та економічне насильство по відношенню до членів сім'ї, родини, осіб як спільно проживають та яке може виражатися через різні типи правопорушень, в т.ч. і кримінальних.

Віктивна поведінка жінок-жертв домашнього насильства окрім кримінології, психології та соціології досліджується в межах таких наукових підходів, як рольова віктимологія, психопатологія та віктимологія гендеру. Дані підходи досліджують віктивну поведінку жінок-жертв домашнього насильства з точки зору: індивідуально-психологічних, соціально-психологічних, фізичних та фізіологічних характеристик особи; ситуативних факторів. В тому числі враховують особливості гендеру як соціокультурного аспекту та здійснюють дослідження з наступних напрямів: дослідження впливу насильства, його сприйняття та реакції різних гендерних груп; гендерна дискримінація; гендерні та сексуальні домагання, надмірна сексуалізація через призму гендеру; гендерно зумовлена агресія; гендерна культура та сексизм у сприйнятті агресора та жертви; вплив патріархальних структур на гендерно зумовлені ролі тощо. Анатомо-фізіологічні особливості жінок потенційно впливають на звички, інтереси мотивації дій, уразливість в конфліктах та під час не передбачуваного насильства та нападу, обмеженість під час вибору поведінки, пристосування до навколишнього середовища. Для жінок-жертв домашнього насильства характеризуються рисами особистості можуть бути: низька самооцінка; гіпервідповідальність за дії злочинця; пасивність; впевненість, що сексуальні відносини можуть стабілізувати стосунки із кривдником загалом; переконаність, що ніхто не може їм допомогти в ситуації домашнього насильства; синдром «побитої жінки» та синдром «вивченої (засвоєної) безпорадності».

Список використаних джерел:

1. Devastatingly pervasive: 1 in 3 women globally experience violence. URL: <https://www.who.int/news/item/09-03-2021-devastatingly-pervasive-1-in-3-women-globally-experience-violence> (дата звернення: 03.08.2023)
2. The best and worst countries to be a woman. URL: <https://www.nationalgeographic.com/culture/article/peril-progress-prosperity-womens-well-being-around-the-world-feature?fbclid=IwAR0lkXytu0vdlvCt6PUJb6VkkEl2uXJ53BfrCAbgtUDY1vF0cFeiHhQwdjg> дата звернення: 01.08.2023)
3. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 01.08.2023)
4. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 01.09.2023)
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3426> (дата звернення: 31.07.2023)
6. Куравська Н.В., Лукеча І.М., Гошків В.В. Гендерні особливості схильності до віктивної поведінки студентів закладів вищої освіти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія ПСИХОЛОГІЯ*, 2021, Випуск 4. С. 45-50.
7. Чайкіна Н.О. Схильність до віктивної поведінки в залежності від адаптивних ресурсів юнацького віку. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. Том 33 (72) № 2 2022. С.178-183
8. Марисюк К.Б. Типи жертв злочинів. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2427/vnulpurn201582474.pdf> (дата звернення: 02.08.2023)
9. Harris Gregory Синдром побитої жінки: симптоми, причини та лікування. *WARBLETONCOUNCIL*. URL: <https://uk.warbletoncouncil.org/sindrome-mujer-maltratada-1619> (дата звернення 08.08.2023)